

Першае беларускае апавяданне пра студэнцкую моладзь

Са школьнай лавы кожны ведае пра Цётку (Алаізу Пашкевіч). У падручніках яна малюецца спачувальніцай мужыцкай долі, палкай рэвалюцыянеркай і першай беларускай паэткай. Даўнія ацэнкі пісьменніцы і яе творчасці далёка не сёння ператварыліся ў зацёртыя штампы. За імі не відаць асобы жывога чалавека, які жадае і марыць, журыцца і часам знаходзіцца ў дэпрэсіі. У цэлым куды меншая ўвага звяртаецца на прозу пісьменніцы — найцікавейшую, крэатыўную эстэтычную з’яву ў літаратурным жыцці пачатку мінулага стагоддзя.

Дарыя Карчашкіна

З дванаццаці твораў малой праязічнай формы асабліваю ўвагу сувяззю з жыццём аўтаркі звяртае на сябе апавяданне «Зялёнка», датаванае 1910–1912 гадамі. Галоўнае, што вылучае яго сярод іншых тэкстаў, — аўтабіяграфічны кампанент.

На жаль, у неадзінкавых спробах асэнсавання твора дагэтуль прэвалююць шаблонныя падыходы і стэрэатыпныя ацэнкі.

У сваіх творах Алаіза Пашкевіч разнастайнымі мастацкімі метадамі імкнулася адлюстраваць тагачаснае жыццё. Любая з’ява сучаснасці ўспрымалася ёю як важная для гісторыі. Не абмінулі твораў паэтыкі ўплывы характэрных для таго часу плыней мадэрнізму, накладанне эстэтыкі якіх на беларускую рэчаіснасць, магчыма, і вадзіла рукою Цёткі пры стварэнні шэрагу малых праязічных твораў розных жанравых мадыфікацый. Мастацтва, на яе думку, павінна адлюстроўваць усе бакі жыцця і вопыт чалавека. Маладая жанчына нібы адчувала, што творыць нацыянальную гісторыю не толькі літаратурнай творчасцю (яе зборнік вершаў «Хрэст на свабоду» лічаць летапісам рэвалюцыі 1905 года), але і ўдзелам у Беларускай сацыялістычнай грамадзе, збіраннем каларытнай лексікі беларускай мовы, напісаннем навуковай працы пра батлейку, апісаннем выпадковых людзей і іх паводзін ва ўспамінах і падарожных нататках — адным словам, усім.

Пры гэтым прыемна чытаць яе творы і бацьчы, што яны да гэтага часу не страцілі сваёй актуальнасці, адчуць тое, што апісанья падзеі адбываюцца дзесьці зусім побач з табой, калі ты ўвогуле не ў іх эпіцэнтры. З узростам пісьменніца ўсё больш звярталася да прозы. І ўсе яе творы атрымліваліся абсалютна рознымі і ў жанравых адносінах, і змястоўна. Чытацкае ўспрыняцце

Цётка. Мастак Барыс Малкін.

падказвае, што яны настолькі непадобныя, што можна падумаць, што іх напісалі розныя аўтары. Але ў выпадку з Цёткай усё не так проста. Яе творы маюць паміж сабою канцэптальныя сувязі, у іх ўжываюцца скразныя матывы — няспыннага жыцця, любові і... смерці.

Смерць крочыла па слядах пісьменніцы ледзь не ад нараджэння. І падчас маленства, затым юнацтва, калі васьмнаццацігадовая дзяўчына Алаіза ўпарта і пакутліва набывала веды ў вучылішчы Веры Прозаравай. Тады яна за невялікія грошы падзарабляла ўрокамі, каб у незалежным «дарослым» жыцці самастойна аплачваць жыллё і не памерці з голаду. А ў больш сталым узросце смерць заўсёды нагадвала пра сябе праз абвастрэнне шматлікіх хвароб, найперш сухотаў.

Алаіза Пашкевіч выразна разумела, што і з ёй, і пасля яе жыццё будзе працягвацца, таму не зачыклівалася на ўласных хваробах, глядзела ў невыразную будучыню, імкнучыся перадаць сваю «беларускую справу» і светапоглядныя прынцыпы моладзі, тым, хто пабачыць будучыню, у якой ёй можа не суджана быць. Гэта відаць у артыкулах «Шануйце роднае слова!», «Для вясковай моладзі». Моладзі ўласцівы юнацкі імпэт і максімалізм, але ёй банальна не хапае жыццёвага вопыту. Ад прадстаўнікоў старэйшага пакалення часта можна пачуць: «Ён/яна яшчэ зусім зялёны/ая». Магчыма таму Алаіза Пашкевіч называе гераіню апавядання Зялёнка.

На пачатку твора чытач знаёміцца з дзяўчынай, якая выглядае з кожным днём усё горш і горш. З-за яе скрытнасці некаторыя сябры-курсісты мяркуюць, што каляжанка захварэла знарок, і пускаюць чуткі пра яе ўцёкі на мароз ў адной сарочцы, пра спробы атруціцца. Зялёнка ж ведае, што з ёю адбываецца, а ў выніку ведаюць тое і ўсе курсісты. Аўтарка адзначае ключавую дэталю: гераіня «слабагрудая». Вільготны клімат Пецярбурга бязлітасны да дзяўчыны. Яна моцна хварэе на сухоты, кашляе, на яе твары характэрны тэмпературны румянец. Хвароба невылечная, бо прыроджаная: Зялёнка прызнаецца доктару, што ўся яе радня памерла ад сухотаў.

З дыялогаў з сябрамі відаць, што гераіня змярылася са смерцю, маральна падрыхтавалася

да яе. Яна нібы адчувае кожны момант жыцця, як апошні ў нядоўгім сваім зямным коне:

— ...А што цяпер задумалася, так аж сорамна прызнацца да такой глуздзячыны: глянула праз акно на асенні дзень ды гадаю, ці ўжо ў нашай старонцы лісце з дрэваў асыпалася, ці яшчэ не, бо ў нас восень пазнейшая.

— Вось табе на, куды Зялёначка паехала! Грачыха цвіце, што аж у лабараторыі пахне, а яна: «ці лісце ўжо апала». Яшчэ прыйдзе пара на холад... Рыхтуй толькі футра.

Нібы смяюцца курсісткі з Зялёнчыных думак, але добра разумеюць, што гэта значыць: «ці лісце апала», бо як пыталі доктара, то сказаў дабітне, што, пэўне, восені не ператрывае.

Гераіня невыпадкова думае пра апалае лісце, бо адчувае, што «ападзе» разам з ім. Як лейтматыў у некаторых Цётчыных апавяданнях з'яўляецца вобраз апалага лісця, якое сімвалізуе **смерць**. З лісткамі параўноўвае аўтарка памерлых у апавяданні з празрыстай назвай «Асеннія лісты», лісце ападае на могільках галоўнага героя твора «Міхаська». Аднак гэты вобраз у Цёткі прэзентуе смерць не як з'яву цалкам марную, таму што ў яе творах апалае лісце можа «нашуршаць» гісторыю вандроўніку ці, патрапіўшы ў зямлю, наталіць новае дрэва. Старое пажоўклае лісце ападзе, тым самым пакінуўшы свой след для жыцця. Але гераіня нашага твора — ліст яшчэ зусім зялёны. Яму сапраўды не прыйшоў час ападаць.

Тэма смерці, асабліва раптоўнай, юнацкай, увесь час хвалявала Алаізу Пашкевіч. Пісьменніца не можа прыняць і асэнсаваць непазбежны фінал любога жыцця. Магчыма, таму мартальныя матывы так часта знаходзяць выражэнне ў яе творах? У лісце да Яўгена Хлябцэвіча Цётка пісала: «Ведаецца, Геня, я ніяк не магу пагадзіцца са смерцю. Мiane заўсёды хвалююць гэтыя пытанні — каханне і смерць...». Але каханне ні ў лірыцы, ні ў мастацкай прозе, у якой прыглушаны ці амаль адсутнічаюць грамадска-палітычныя матывы, адлюстравання не знаходзіць.

Своеасаблівым прататыпам для галоўнай гераіні апавядання стала сама аўтарка. Згадаем гады яе пецярбургскай вучобы. Зялёнка, як і яна, старанна наведвае лекцыі, працуе настаўніцай у шко-

Зялёнка. Мастак Барыс Малкін.

ле, у дататак вечарамі вучыцца самастойна. Нават знешні выгляд гераіні Цётка надае свой: доўгія чорныя косы. Дзяўчына — студэнтка, якая прыехала вучыцца аднекуль з-пад Белавежскай пушчы. Яшчэ такая «зялёная» ў сваім абвострана-эмацыйным успрыняцці жыцця, у шчырасці сваёй. Яна «лётае ў аблоках», закрытая, заўсёды засяроджаная на сваіх думках, на пытанні адказвае празрыста, з жартам ці падоўгу маўчыць у адказ. Сябры гавораць пра яе: «Наша Зялёнка быццам не з гэтага ўжо свету».

Калі Зялёнка доўгі час не прыходзіць на заняткі, яе вырашаюць наведаць курсісты. Дзяўчына здымае на пару з адным са студэнтаў, у якога ёсць на радзіме каханая, маленечкі пакойчык ці, як называлі ў той час, станцыю. Менавіта туды завальваюцца сябры па вучобе і проста знаёмыя, гатовыя сядзець ледзь не адзін у аднаго на галолах. Па няхітрых падліках — дзевяць чалавек. Разам яны спрабуюць развесяліць дзяўчыну, размовамі і жартамі вярнуць яе ў каляіну будзённага жыцця. Яны прыходзяць не з пустымі рукамі: нехта прыносіць музычны інструмент, нехта яблыкі, а іншы — жартаўлівы настрой, жаданне падтрымаць, добрую вестку. Аўтарка адзначае: «Усе такія ласкавыя, вясёлыя, блізкія, што аж міла глядзець, — радня раднёй».

Ці не цуд, калі чужыя людзі ў складаных абставінах могуць падтрымаць і патурбавацца, як могуць, здавалася б, толькі самыя родныя? Нягледзячы на ранейшыя кпіны з іх боку з-за закрытасці Зялёнкі і не самыя зручныя ўмовы для шматлюднай тусоўкі, у пакойчыку пануе атмасфера весялосці, нязлосных кпінаў і ўзаемаразумення. Даведаўшыся пра тое, што слабая і хворая Зялёнка збіраецца на наступны дзень пайсці дзяжурыць, каб набыць білет на канцэрт, курсісты прымаюць па-бацькоўску строгія меры. Усе іх падтрымліваюць, у тым ліку і пісклявая слухачка курсаў Бястужава — ідэалістка Маня:

— Публіка, слухайце! — Маня стала на крэсла. — Пры мне доктар прыказаў Зялёнцы хоць паўтара тыдня не выходзіць з хаты.

— А калі так, то аштрафуюем, — годзяцца ўсе з тонкагалосай Маняй.

Праява клопату і спачування да бліжняга ад няродных людзей у складаных абставінах

таксама з'яўляецца лейтматывам ў праявічых творах пісьменніцы. Падобнае можна бачыць у апавяданнях «Міхаська», «Рыжая» і іншых. Звернем увагу і на ўдзельнікаў вечарыны і згадаем, што ў час жыцця ў Пецярбургу Цётка была сяброўкай менавіта беларускіх рэвалюцыйна-асветніцкіх суполак. Напачатку яна кватаравала ў жонкі Вацлава Іваноўскага — Сабіны Ячыноўскай, сябрвала з самім Іваноўскім, брала актыўны ўдзел у беларускіх вечарынах у Пецярбургу, была членам Круга беларускай асветы і БСГ. Менавіта з пецярбургскім перыядам жыцця непасрэдна звязаны пачатак яе паэтычнай і грамадскай дзейнасці.

Вядома, што ў сталіцу прыязджалі вучыцца з розных куткоў Расійскай імперыі. Паводле перапісу 1897 года, у Санкт-Пецярбургу і прыгарадах жылі 3230 чалавек, якія лічылі роднай беларускую мову, а па падліках Рыгора Семашкевіча, у канцы XIX стагоддзя там жылі каля 7 тысяч беларусаў. У пачатку наступнага стагоддзя там дзейнічалі розныя беларускія грамадскія арганізацыі, выдавецкія таварыствы, навукова-літаратурныя гурткі, ладзіліся беларускія канцэрты і тэатральныя спектаклі. Горад сапраўды быў адным з беларускіх культурных цэнтраў, у тым ліку моладзевых.

Прычым пісьменніца звяртае ўвагу на гэта не столькі з «беларускага» пункту гледжання. Спевы ўкраінца Хведарчука, які прывалок бандуру, пакепліванні адно з аднаго не замяняюць у час неформальнай сустрэчы абмеркаванню і «важных спраў». Пра адну з іх вядзе гаворку дзяўчына Берабейка, якая штораз ужывае выраз-паразіт «Бога бойцеся», які трансфармаваўся ў яе маўленні ў няўцямнае «багабоце»;

Фрагмент карціны
У. Макоўскага «Вечарынка».

— Пасуляніс піша, багабоцеся (гы-гы), з Якуцка, што нашы, багабоцеся, галадуюць, зіма ідзе, багабоце, а іх адзенне хоць па ветры пускай.

— Ну што ж, трэба падаткам сябе аблажыць і зараз выслаць хаця крыху, — параіў мінчук.

Хто пры сабе меў грошы, зараз палез да кішэні. Зялёнка тож рубля выбрала з століка.

Тут відавочна ідзе гаворка пра моладзевую салідарнасць з таварышамі, высланымі ў Сібір. Увогуле, галерэя вобразаў Цёткі даволі багатая. Хлопец Вішняк-мінчук выказваецца часам даволі рэзка, з дыялогаў становіцца зразумела, што ён — механік (г. зн. студэнт Політэхнічнага інстытута). Звяртае ўвагу таксама вобраз Уладзіміра Сібіры, які жыве ў пакоі з Зялёнкай. Маладых людзей звязвае шчырае сяброўства, настолькі шчырае, што нават у лістах да каханай дзяўчыны Сібіра перадае ад Зялёнкі прывітанне. Сярод курсістаў ходзяць чуткі, што суседзяў па пакоі звязваюць не толькі платанічныя стасункі, але і творчае

супрацоўніцтва: «Нейкі нястрыманы язык пусціў пагалоску, быццам сакрэтна чытаў драму, супольна напісаную Зялёнкай і Уладзімірам».

Апошнім да Зялёнкі прыходзіць Шмулька і прыносіць самы дарагі гасцінец — квітка на вельмі жаданы для хворага дзяўчыны канцэрт, ды яшчэ і на «пачотныя» месцы. Тут Цётка стварае фэйны вобраз яўрэя-ідэаліста, які спадзяецца праз сілу мастацтва абудзіць свой народ і выратаваць ад адвечнага прыгнёту. Хлопец, як казалі б мы цяпер, пантуецца, а як яго характарызуе сама аўтарка: «круціць, махлюе». Ён ходзіць як важны індук, сцвярджаючы, што квітка яму выдалі за пэўныя заслугі. Насамрэч ён не хоча прызнавацца ў тым, што доўгі час адкладваў заробленыя грошы, каб набыць для хворага Зялёнкі квітку на найлепшыя месцы на выступленне скрыпача.

Вось такім чынам пры дапамозе пераважна дыялогаў Цётка змагла стварыць выразныя вобразы-характары герояў, адлюстравала асаблівасці побыту студэнцкага асяроддзя ў Санкт-Пецярбургу ў пачатку XX стагоддзя, паказаць, як выглядаў адбываўся тагачасны флэт. Умовы тусоўкі і іх стылістыка нязначна адрозніваюцца ад тых, што абірае сучаснае студэнцтва. Але многія дэталі побыту, асаблівасці гумару, актуальныя пытанні пагружаюць у атмасферу студэнцкай маладосці пачатку мінулага стагоддзя.

Другая, фінальная частка апавядання пачынаецца раптоўна і пераносіць чытача ў канцэртную залу. Мужчыны азіраюцца на косы Зялёнкі, якая з-за немачы не можа адпаведна закруціць валасы. Выступ артыста выклікае ў гледачоў звычайны ўражанні захаплення яго прафесійным талентам: «Шалёная тэхніка, тэмперамент». Чуйная ж галоўная гераіня апавядання адчувае ў творах музыкі «вялікую трагедыю, схопленую тонамі», быццам бы ўласную трагедыю згубленага маладога жыцця. У гуках музыкі яна чуе і першы ўздых дзіцяці, і веру маладой душы ў вялікую будучыню, і перашкоды для яе ў выглядзе падману і зла, а ў выніку, вядома, смерць. Калі кампазіцыя закончана, Зялёнка не заўважае апладысмантаў, закрывае вочы і спрабуе «дагнаць» у сваіх думках распачаты музыкам сюжэт, прыгадвае маленства. З працягам музыкі яна пачынае адчуваць сапраўдны палёт, уздым у гару, не толькі выступоўцы, але і сваіх пачуццяў. Змяняецца і рэаль-

насць вакол: яна бачыць, як з-пад смычка артыста ляцяць чырвоныя ружы. Дзяўчына перажывае поўнае фізічнае паглыбленне ў музыку. Магчыма, пры дапамозе кантрасту паміж уражаннямі слухачоў і Зялёнкі пісьменніца зноў падкрэслівае эмацыйнасць гераіні, яе здольнасць, у адрозненне ад іншых, дасягнуць яшчэ чагосьці большага, — катарсісу.

Ці, можа, свядомасць дзяўчыны ўжо пакрываўлася туманам перадсмяротнай агоніі? Яна заўважае, што тыя чырвоныя кветкі з-пад смычка артыста сыплюцца ёй пад ногі. Але для людзей навокал кветкі з'яўляюцца кроўю з рота гераіні. Смерць у канцэртнай зале, уражанні-экзальтацыі Зялёнкі ад музыкі, раскрываюць думку пісьменніцы аб тым, што ў душных межах рэчаіснасці «разбіваюцца жывыя ліры». Апошнія словы: «Душна, душна!»

У першай частцы апавядання рэалістычна апісаны побыт студэнтаў, іх штодзённае жыццё, звычкі, мова. Пісьменніца добра распрацавала характары большасці герояў твора, пры дапамозе дыялогаў змагла адлюстравала клопаты тагачасных студэнтаў Пецярбурга. Дзея ў другой частцы пераносіцца ў канцэртную залу. Тут пераважае рамантычны тып адлюстравання, але ў апошніх радках смерць галоўнай гераіні зноў вяртае чытача да рэальнасці. Так Цётка адчувае трагедыю маладой душы, паказвае смерць у сваім уяўленні.

У апавяданні «Зялёнка» пісьменніца рэалістычна апісвае моладзевую тусоўку свайго часу. Яна стварае першае ў беларускай літаратуры апісанне ўзаемаадносін і побыту ў моладзевым асяроддзі Пецярбурга. У апавяданні фігуруюць маладыя людзі розных нацыянальнасцей і поглядаў, прынцыпова паказана інтэрнацыянальная салідарнасць у дзеянні. Іх вобразы эскізныя, але выразна індывідуалізаваныя: кожны мае адметны знешні выгляд, стыль паводзінаў, прывычкі.

Тагачасныя беларускія пісьменнікі, нават жывучы ў горадзе, пісалі амаль выключна пра жыццё вяскоўцаў, пра гаротную мужыцкую долю, пра занядбаны родны край і пакуты яго бяднейшых жыхароў. Асаблівасці іх уласнага студэнцкага жыцця ў горадзе не лічыліся вартым аб'ектам для адлюстравання. Таму Цётка, бясспрэчна, была наватарам і пачынальніцай моладзевай тэматыкі ў беларускай літаратуры. ❀